

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। इन्द्रः। जगती, ८-९ त्रिष्टुप्

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रलथोदीरते।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥ २.०१७.०१

अस्मै- एतस्मै इन्द्राय। नव्यम्- अभिनवम्। अङ्गिरस्वत्- ज्योतिष्मत्। तत्- स्तोत्रम्। अर्चत- समर्प्य पूजयत। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। शुष्माः- शत्रुशोषकबलानि। प्रलथा- सनातनतया। उदीरते- उद्गच्छन्ति। दृंहितानि- दृढान्। विश्वा- सर्वान्। गोत्रा- मेघान् जडप्रतीकान्। परीवृता- जडोन्मुखभावनाख्यावरणभूतैर्वृत्रैरावृतान्। सहस- स्वसहनशीलतया। सोमस्य मदे- रसानन्दे। ऐरयत्- अपां मूलशक्तिधाराणां निष्पत्त्यर्थं प्रेरयति ॥१॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो महिमानमातिरत्।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २.०१७.०२

यः। प्रथमाय- मुख्याय। धायसे- रसानुभवाय। ओजः- तेजः। मिमानः- तक्षन्। महिमानम्- माहात्म्यम्। आतिरत्- अवर्धयत्। सः- असाविन्द्रः। भूतु- भवतु। शूरः- समर्थः। यः। युत्सु- युद्धेषु। तन्वम्- स्वदेहम्। परिव्यत- वर्मणा परिवीतमकरोत्। द्याम्- आकाशभावनोपलक्षितविस्तारभावं प्रति। शीर्षाणि- योगिनां शिरांसि। महिना- स्वमाहात्म्येन। अमुञ्चत- मुमोच। चित्तवृत्त्या कुण्ठिताः शिरोगतचित्तवृत्तीराकाशोपलक्षितविस्तारभावनया विमोचितवानिति भावः ॥२॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः।

रथेष्ठेन हर्यश्चेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्त्रते सध्यश्कपृथक् ॥ २.०१७.०३

अध- अथ । महत्- बृहत् । प्रथमम्- मुख्यम् । वीर्यम् । अकृणोः- अकरोः । अस्य- अपां
मूलशक्तिधाराणां गवां चिद्रश्मीनां वा । अग्रे । ब्रह्मणा- मेधया मन्त्रेण वा । शुष्मम्- स्ववीर्यम् ।
ऐरयः- प्रेरयसि । रथेष्ठेन- रथस्थेन । हर्यश्वेन- प्राणाश्वेन । विच्युताः- विमुक्ताः । जीरयः- निष्पन्ना
रसा अथवा जडोपलक्षितं मेघं जीर्णयित्वा जाता आपो मूलशक्तिधाराः । सध्र्यक्- यद्यपि सङ्गताः ।
पृथक्- तथापि असंश्लिष्टाः । सिस्त्रते- स्रवन्ति । अथवा । जीरयः- जरयितारो राक्षसाः । सिस्त्रते-
धावन्तीति सायणः ॥३॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनैशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ २.०१७.०४

अध- अपि च । यः । विश्वा भुवना- सर्वान् लोकान् । मज्मना- शोधनशक्त्या । प्रवयाः- सनातनः ।
ईशानकृत्- इन्द्रः परमेश्वरः । अभि- आभिमुख्येन । अभि- अभितः । अवर्धत- अवर्धयत् । आत्-
अनन्तरम् । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । ज्योतिषा- स्वप्रकाशेन । वह्निः- अग्निः सन् । आतनोत्-
विस्तृतवान् । दुधिता- दुःस्थितान् । तमांसि- अन्धकारान् । सीव्यन्- विस्तारयन् । समव्ययत्-
आवृणोत् । प्रथमं तमो व्यापयन् तदनन्तरं वह्निभूतः प्रकाशं विस्तारयतीति भावः ॥४॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः ।

अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्त्रसः ॥ २.०१७.०५

सः- असाविन्द्रः । प्राचीनान्- प्रकर्षेण गच्छतः । पर्वतान्- मेघान् जडप्रतीकान् । ओजसा-
स्ववीर्येण । दृहत्- अपां निष्पादनाय स्तम्भितवान् । अपामपः- उदकोपलक्षितमूलशक्तिधाराः ।
अधराचीनम्- अस्मदर्थमवतरतीः । अकृणोत्- अकरोत् । विश्वधायसम्- सर्वधारिणीम् ।
पृथिवीम्- भूमिम् । अधारयत्- दधार । मायया- स्वप्रज्ञया । अवस्त्रसः- अधःपतनात् । द्याम्-

व्योमोपलक्षितग्रहनक्षत्राणि । अस्तभ्रात्- स्तम्भितवान् । इन्द्रस्यैवाकर्षणशक्तिभूतो हरिर्येन
ग्रहनक्षत्राणीन्द्रः स्तम्भयति ॥५॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।

येना पृथिव्यां नि क्रिवि शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥ २.०१७.०६

सः- असाविन्द्रः । अस्मै- एतस्मै भुवनाय । अरम्- पर्याप्तः । यम् । विश्वस्मात्- सर्वस्मात् ।
जनुषः- जनात् । वेदसः- ज्ञानादपि । परि- विशिष्टम् । आ- आभिमुख्येन । पिता- हिरण्यगर्भो
महत्तत्त्वाधिदेवता । बाहुभ्याम्- पाण्युपलक्षितशोभनकर्मणा । अकृणोत्- चकार । येन । क्रिविम्-
क्षेप्तारम् । वज्रेण- स्वायुधेन । हत्वी- हत्वा । नि- नितराम् । पृथिव्याम्- भूम्याम् । शयध्ये- मूच्छायै
मृत्यवे वा । तुविष्वणिः- प्रभूतस्वनः । अवृणक्- अवधीत् ॥६॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगम् ।

कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो येन मामहः ॥ २.०१७.०७

अमाजूः- गृह एव जीर्यन्ती । सती- साध्वी । सचा- पितृभ्यां सहिता । समानात् सदसः- आत्मनः
पित्रोश्च साधारणसदनात् । इव । त्वाम्- भवन्तम् । भगम्- भागम् । इये- याचामि । प्रकेतम्-
प्रज्ञानम् । कृधि- कुरु । उप मासि- प्रमाणं यच्छ । आ भर- आवह । येन । मामहः- महतीः शक्तीः
प्राप्स्यामि तम् । तन्वो- स्वतनुजाय मह्यम् । भागम् । दद्धि- धारय ॥७॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिद्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्धीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निन्द्र वस्यसो नः ॥ २.०१७.०८

भोजम्- सम्भक्तारम् । त्वाम् । इन्द्र- परमेश्वर । वयम् । हुवेम- आह्वयामः । इन्द्र । त्वम् । अपाम्-
जीवोदकस्य । वाजानाम्- गतीनाम् । ददिः- दाता । इन्द्र । नः- अस्मान् । चित्रया- असाधारण्या ।

ऊती- रक्षया । अविडिढ- रक्ष । वृषन्- वर्षक । इन्द्र । नः- अस्मान् । वस्यसः- सम्पद्वतः । कृधि-
कुरु ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०१७.०९

पूर्व व्याख्यातम् (२.११.२१) ॥९॥ऋ

Dr. Rangrahi